

DESCOPERIRI CU SEMNIFICAȚII DE CULT ÎN AȘEZAREA DIN EPOCA BRONZULUI TÂRZIU DE LA ULMU

Octavian Munteanu
Livia Sîrbu
Ghenadie Sîrbu

Cuvinte-cheie: perioada târzie a epocii bronzului, „pâinișoare” de lut, ritual, complex de cult.

Introducere

În anul 2005, la 45 de ani distanță, au fost reluate cercetările în situl de la Ulmu¹, urmărindu-se scopul de a verifica dacă amenajarea lacului din preajma localității a mai lăsat neafectate spații acoperite de așezarea de epocă Latène, cercetată în anul 1960 de către M.A. Romanovskaja (Романовская 1964). Cu părere de rău, nivelarea terenului din jurul lacului a distrus în întregime situl, complexe arheologice atribuite culturii Poieniști-Lucașeuca nefiind atestate, iar rezultatele rezumându-se la recoltarea unui număr redus de fragmente ceramice. Totuși, chiar dacă spațiul acoperit de situl de epocă Latène nu a supraviețuit, investigațiile întreprinse au scos la lumina zilei un șir de complexe, dintre care o bună parte aparțineau perioadei târzii a epocii Bronzului. În rândurile ce urmează vom insista asupra unuia dintre ele, care reprezintă o groapă asemănătoare celei descoperite de către M. Romanovskaja în anul 1960, atât ca formă, dimensiuni, cât și ca artefacte specifice. Descoperirile ce urmează a fi prezentate au suscitat interes din mai multe puncte de vedere. Astfel, în contextul noilor descoperiri, cât și a racordării mai exacte la descoperirile mai vechi, se impun, în primul rând, precizări de ordin cronologic, iar în al doilea rând – de ordin funcțional. În acest fel, va fi posibilă o revedere a interpretării oferite de M. Romanovskaja în publicațiile anterioare, care în contextul actual sunt necesare în mod imperativ.

Situl este localizat pe moșia satului Ulmu, raionul Ialoveni, și este amplasat la 1,5 km nord-vest de acesta, întinzându-se pe o colină din dreapta r. Botna pe o suprafață de cca 300×200 m (fig. 1). A fost descoperit în anul 1959 de către L. Polevoj,

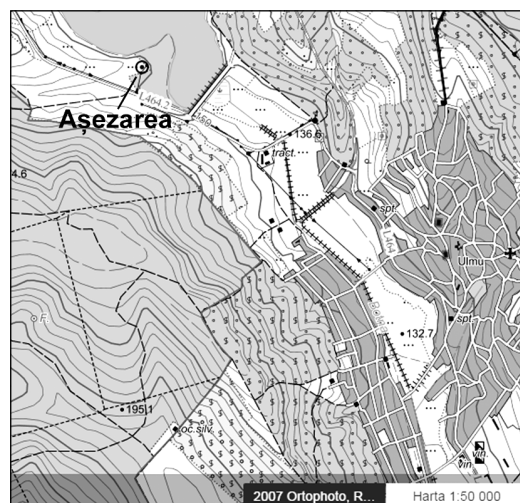
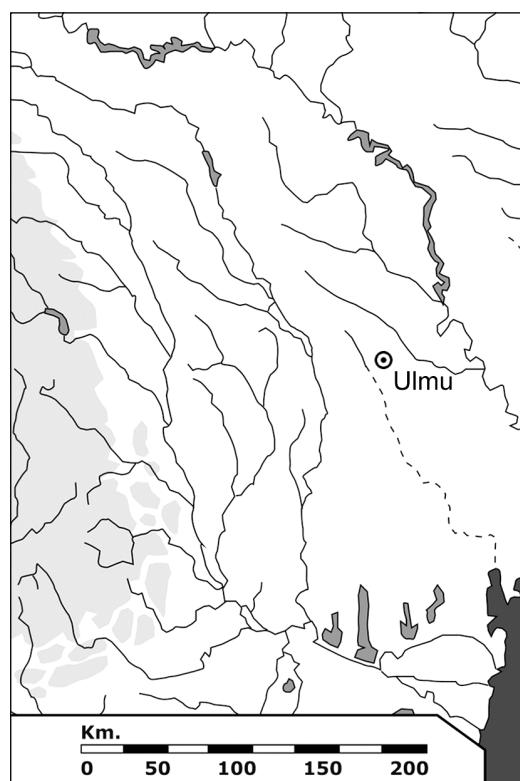

Fig. 1. Așezarea de la Ulmu.
Amplasarea geografică și ortofotoplanul.

¹ Ulmu III, conform *Repertoriului Arheologic* din anul 1993.

atestându-se, în acest fel, primele descoperiri atribuite epocii bronzului târziu pe valea râului Botna, în zona satului Ulmu. Dincolo de orizontul bronzului târziu, au fost semnalate vestigii atribuite perioadei getice, orizontului Poienești-Lucașeuca, culturii Sântana de Mureș-Černjahov și epocii medievale. Situl este cunoscut în literatura de specialitate atât cu denumirea Ulmu III (Tentiuc 1993, 26), cât și Ulmi (Romanovskaja 1987, 207).

Primele investigații arheologice de teren au avut loc în anul 1960 sub egida arheologului Marina Romanovskaja, care s-au soldat cu descoperirea mai multor complexe aparținând culturii Poienești-Lucașeuca (Романовская 1964). Doar în unul dintre ele a fost descoperit material specific perioadei târzii a epocii Bronzului – groapa nr. 6, din cadrul secțiunii nr. III. În anul 1964, M. Romanovskaja publicase vestigiile atribuite bronzului târziu, făcând trimitere la două aglomerații ceramice descoperite în secțiunea nr. III, la fragmentele ceramice surprinse în groapa nr. 6 și la o cantitate nu prea mare de ceramică colectată din strat (Романовская 1964). Ulterior, în anul 1987, M. Romanovskaja a republicat rezultatele cerce-

tărilor arheologice unde încadrare parțial și materialele caracteristice epocii târzii a Bronzului. Fără a le analiza în detaliu, autoarea a prezentat desenul gropii și un șir de artefacte surprinse în umplutura acesteia (Romanovskaja 1987, 209, fig. 2), descriind succint forma și dimensiunile complexului, pe care le însoțise cu elemente de interpretare a acestuia (Romanovskaja 1987, 216). Notăm că autoarea a apreciat ceramica ce datează din epoca bronzului ca provenind de la un alt complex deranjat odată cu săparea gropii atribuită sec. II-I a. Chr. (Romanovskaja 1987, 223), iar obiectele din lut descoperite în complex au fost interpretate ca „opaițe” modelate din pastă de lut prost frământată și arsă superficial (Romanovskaja 1987, 223). Considerăm oportună revederea acestei ipoteze, deoarece respectivul tip de obiecte este pe larg cunoscut în literatura de specialitate ca fiind specific bronzului târziu (important în contextul descoperirii ceramicii specifice epocii Bronzului), respectiv, și atribuirea cultural-cronologică a gropii necesitând o reactualizare, în special în contextul descoperirilor realizate în anul 2005. Despre ce, totuși, este vorba?

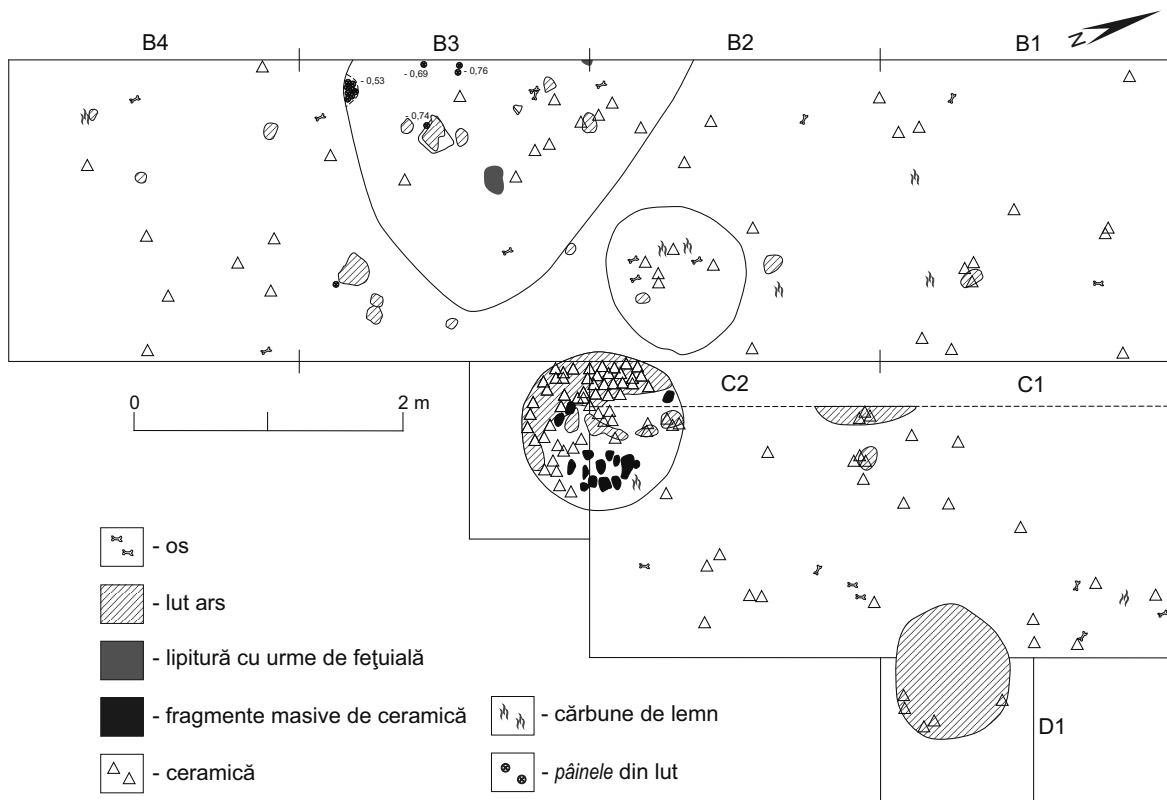

Fig. 2. Așezarea de la Ulmu. Planul Secțiunii nr. V/2005, straturile I-IV.

Complexul nr. 9. Caracteristici generale și cronologia

În procesul investigațiilor din anul 2005, în cadrul secțiunii nr. V, după degajarea stratului 2 de săpătură, a fost sesizată o pată de sol mai întunecată la culoare, ulterior stabilindu-se că este vorba de o groapă care a fost denumită convențional complexul nr. 9 (fig. 2; 3/I). Complexul reprezenta o structură adâncită în sol, de formă elipsoidală în plan, prevăzută cu prag. Diametrul gropii la deschidere era de 2,3 m, iar adâncimea – de cca 0,80 m. Umplutura gropii era relativ omogenă, constituită din sol afânat în asociere cu ceramică, pietre, oase și multiple fragmente de lipitură (dintre care unele aveau dimensiuni mari, păstrând urme de nuiel și de fățuire) și un șir de piese de lut (fig. 3/II).

Ceramica. În cadrul complexului au fost descoperite 15 fragmente ceramice, toate atribuite epocii târzii a Bronzului. Din punct de vedere tehnico-tehnologic ele se raportează la cele două categorii tradiționale – *fină* și *grosieră*, ultima fiind net superioară din punct de vedere cantitativ. *Ceramica grosieră* (14 fragmente) este modelată din pastă de lut în amestec cu cioburi pisate de granulație mică, sau în combinație cu nisip. Suprafața fragmentelor este prelucrată sumar și variază de la zgrunțuroasă la netezită. De regulă, arderea era neuniformă, astfel încât vasele au culoare maronie și cenușie pe ambele părți sau cenușie la exterior și maronie la interior, sau maronie la exterior și neagră la interior. Fragmentul ce aparține *categoriei fine* este lucrat din pastă bine frământată în amestec cu nisip, are culoare maronie și nu a fost decorat. Din punct de vedere morfologic a fost posibilă identificarea a trei categorii de vase: *cupe* (fig. 4/1), *vase de tip borcan* (fig. 4/2, 5, 6) și *străchini tronconice* (fig. 4/3). Din numărul total de fragmente, doar două sunt decorate: un fragment cu șir de alveole pe buză și altul – cu brâu simplu amplasat sub buză.

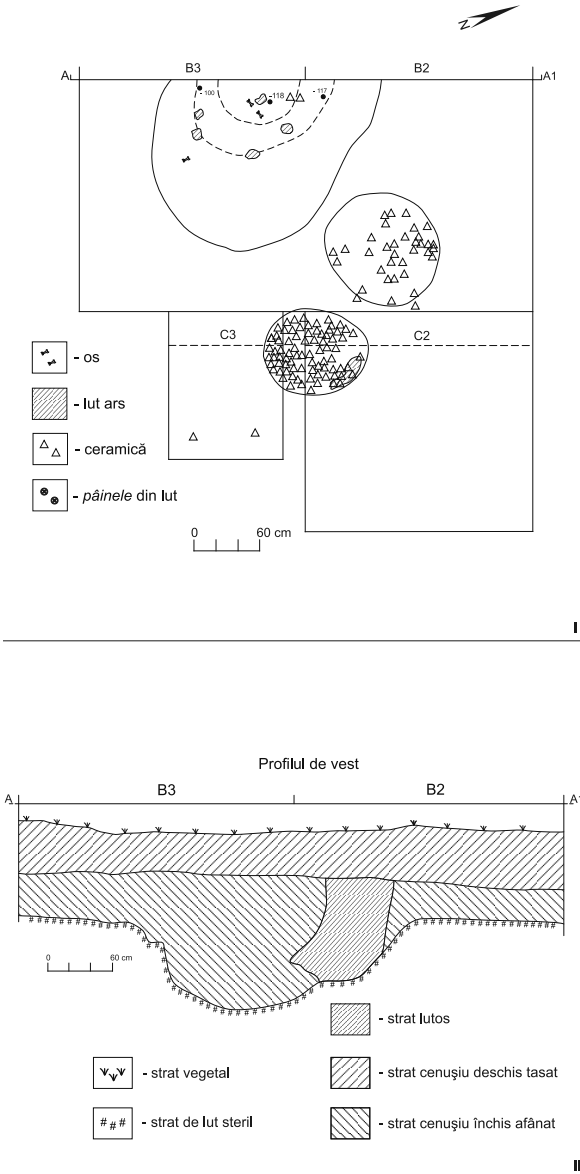

Fig. 3. Așezarea de la Ulmu. I - Planul Secțiunii nr. V/2005, straturile V-VI; II - profilul de vest al complexului nr. 9.

Tabelul nr. 1

Statistica materialului ceramic din complexul nr. 9.

Ceramica	Număr	Fină	Grosieră	Cupe	Vase-borcan	Străchini	Decor
Pereți	9	-	9	1	9	-	-
Buze	4	1	3	1	1	1	2
Funduri	2	-	2	-	2	-	-
Total	15	1	14	2	12	1	2

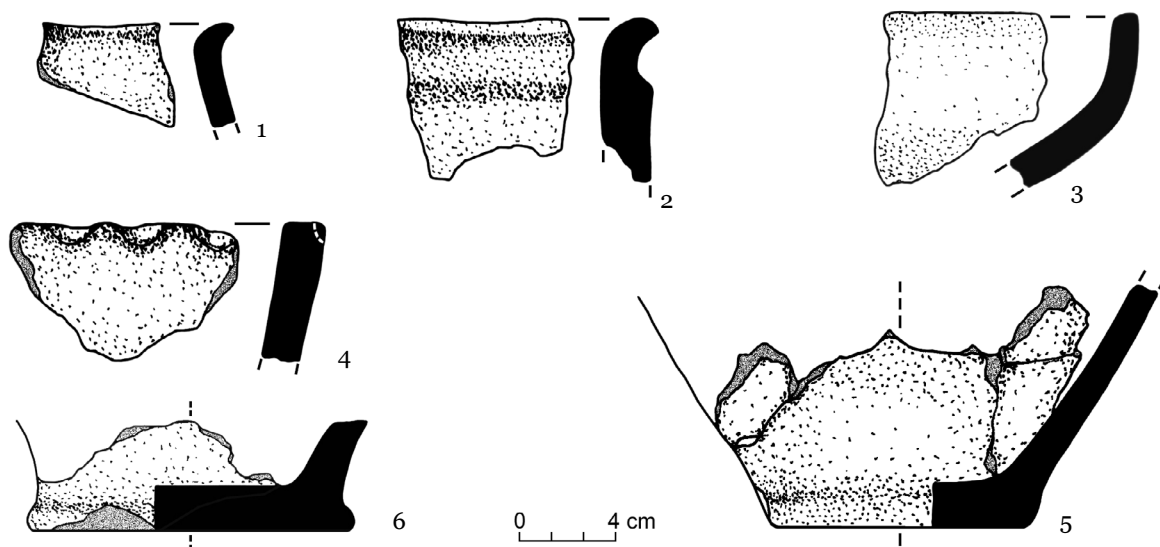

Fig. 4. Așezarea de la Ulmu. Ceramică din complexul nr. 9.

Piese de inventar. În complexul nr. 9 au fost descoperite 22 obiecte de lut, unele dintre ele fiind surprinse izolat, iar altele sub forma unor aglomerații. La adâncimea de 0,53 m a fost descoperită o aglomerație (nr. 1) compusă din opt exemplare având forma apropiată unor bile, dintre care pentru cinci (1-5 conform catalogului) pot fi restabilite formele aproximative, iar trei sunt amorfe. La adâncimea de 0,76 m a mai fost surprinsă o aglomerație (nr. 2) compusă din opt piese de lut de formă semisferică sau oval alungită. Dintre acestea, una s-a păstrat întreagă (nr. 9 conform catalogului), pentru cinci fiind posibilă restabilirea formelor aproximative (nr. 10-14), iar două dintre fragmente erau amorfe. Totodată, alte șase exemplare similare (nr. 6-8, 15-17 conform catalogului) reprezintă descoperiri singulare. În literatura de specialitate, pentru piesele de lut de formă sferică se utilizează noțiunea de *bile*, *globulețe*, *oușoare* sau *bulgări*, iar pentru cele de formă semisferică sau oval-alungită, prevăzute cu adâncitură mediană sau fără – de „*pâinici*” sau „*pâinișoare*” (Sîrbu 2012, 92; Sîrbu 2015, 96).

Cronologia. Primul subiect care se impune a fi clarificat după prezentarea descoperirilor, ține de încadrarea cronologică. În baza vestigiilor descoperite în cadrul complexului nr. 9 (ne referim în primul rând la setul de fragmente ceramice), a situației stratigrafice și corelării cu alte complexe identificate la Ulmu, dar și în baza analogiilor din

cadrul altor așezări, putem atribui cu certitudine această groapă perioadei târzii a epocii Bronzului. În acest context, merită menționat faptul că cea mai apropiată analogie, atât din punct de vedere al contextului descoperirii, forme, dimensiunilor, cât și al specificului materialelor descoperite, o reprezintă groapa nr. 6, cercetată în 1960 în aceeași așezare de la Ulmu. Să ne amintim că autoarea cercetărilor, M. Romanovskaja, a atribuit descoperirile „pâinișoarelor”, dar și întreg complexul nr. 6, perioadei Latène, culturii Poienesti-Lucașeuca. Prezența ceramicii din perioada târzie a epocii Bronzului în acest complex a fost interpretată de către autoare ca rezultat al deranjării unui complex din epoca Bronzului de către purtătorii culturii Poienesti-Lucașeuca. Chiar dacă „pâinișoarele” au fost văzute ca elemente mai puțin specifice culturii Poienesti-Lucașeuca, autoarea le-a calificat drept opaițe din perioada Latène.

De la distanța timpului trecut și din experiențele acumulate, întrezărim un șir de circumstanțe care ne duc spre reinterpretația informațiilor publicate de M. Romanovskaja. Astfel, pornind de la faptul că acest tip de „opaițe” nu ne este cunoscut pentru mediul culturii Poienesti-Lucașeuca, având în vedere că descoperirile „pâinișoarelor” realizate de către M. Romanovskaja se poziționau în partea inferioară a gropii, iar ceramica de tip Poienesti-Lucașeuca – predominant în partea su-

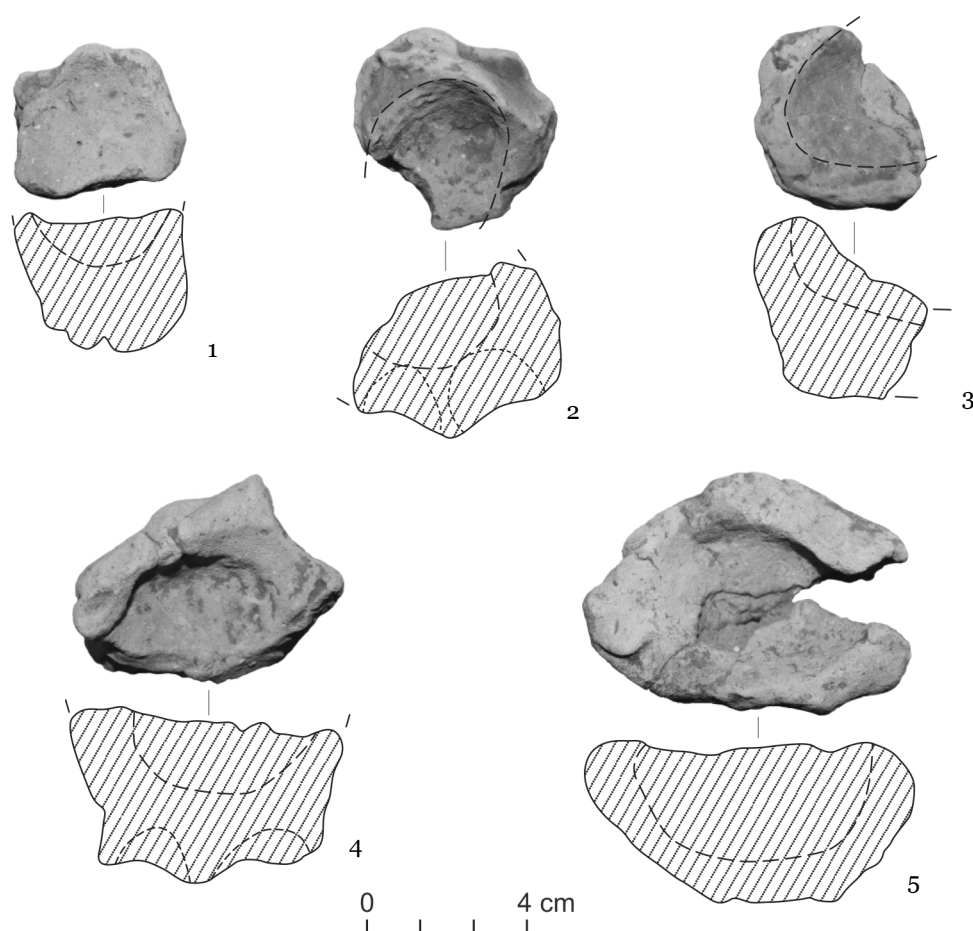

Fig. 5. Așezarea de la Ulmu. Bile de lut din complexul nr. 9.

perioară, la care se adaugă analogiile descoperirilor din anul 2005 (cu siguranță datând din epoca Bronzului), considerăm că s-a produs o eroare atât de ordin cronologic, atunci când s-a atribuit respectivul complex perioadei Latène (fiind vorba, totuși, de descoperiri care se atribuie cert perioadei târzii a epocii Bronzului) cât și de ordin interpretativ, atunci când M. Romanovskaja a calificat aceste piese, din punct de vedere utilitar-funcțional, drept „opaițe”.

Problema caracterului utilitar al „pâinișoarelor”

Înainte de a urmări acest subiect, este necesar să menționăm că descoperiri ale pieselor care se pot încadra în categoria „pâinișoarelor” de lut s-au făcut pentru segmente de timp foarte extinse. Vom aminti aici că astfel de obiecte au fost descoperite în situri ce se datează cu perioade mult mai timpurii, printre cele mai vechi numărându-se exemplarele descoperite în mediul cucutenian (Винокур 1966, 160-162; Мо-

нах 2002, 49, fig. 7). Foarte multe exemplare sunt datate cu perioada epocii târzii a Bronzului, concentrațiile maxime raportându-se la spațiile din nordul Pontului Euxin (Gerškovič 1999, 60, Taf. 18/1-5; Шарафутдінова 1964, 155, 165, рис. 6/12-15; Шарафутдінова 1982, 39 și urm., рис. 39/5-12; Березанская 1982, 178; Телегін 1961, 4; Тошев, Черняков 1986, 123, рис. 3) și vestul Pontului Euxin (Дергачев 1969; Дергачев 1976, 41; Агульников 1984, 10, рис. 3; Агульников 2006, 229, рис. 7/2, 4; Агульников, Малюкевич 2010, 152; Rența 2008, 32, fig. 13-17; Sava 2005, Abb. 9/1-8; Kaiser, Sava 2006, 162, Abb. 29/ 10; Тошев, Черняков 1986, рис. 4/10-15). În concentrații mai mici acestea se extindeau pe spații mai întinse – spre Bazinul Volga-Ural (Колев 1999, 157, рис. 8/4-12; Каравайко 2012, 103, рис. 43/2-10; 64/5-10; 65), ajungând tocmai înspre Bazinul Tobol-Irtysh (Корочкова 2009, 75-84, рис. 4/31-32). Și pentru epoca fierului spațiile circumpontice au fost marcate de fenomenul răs-

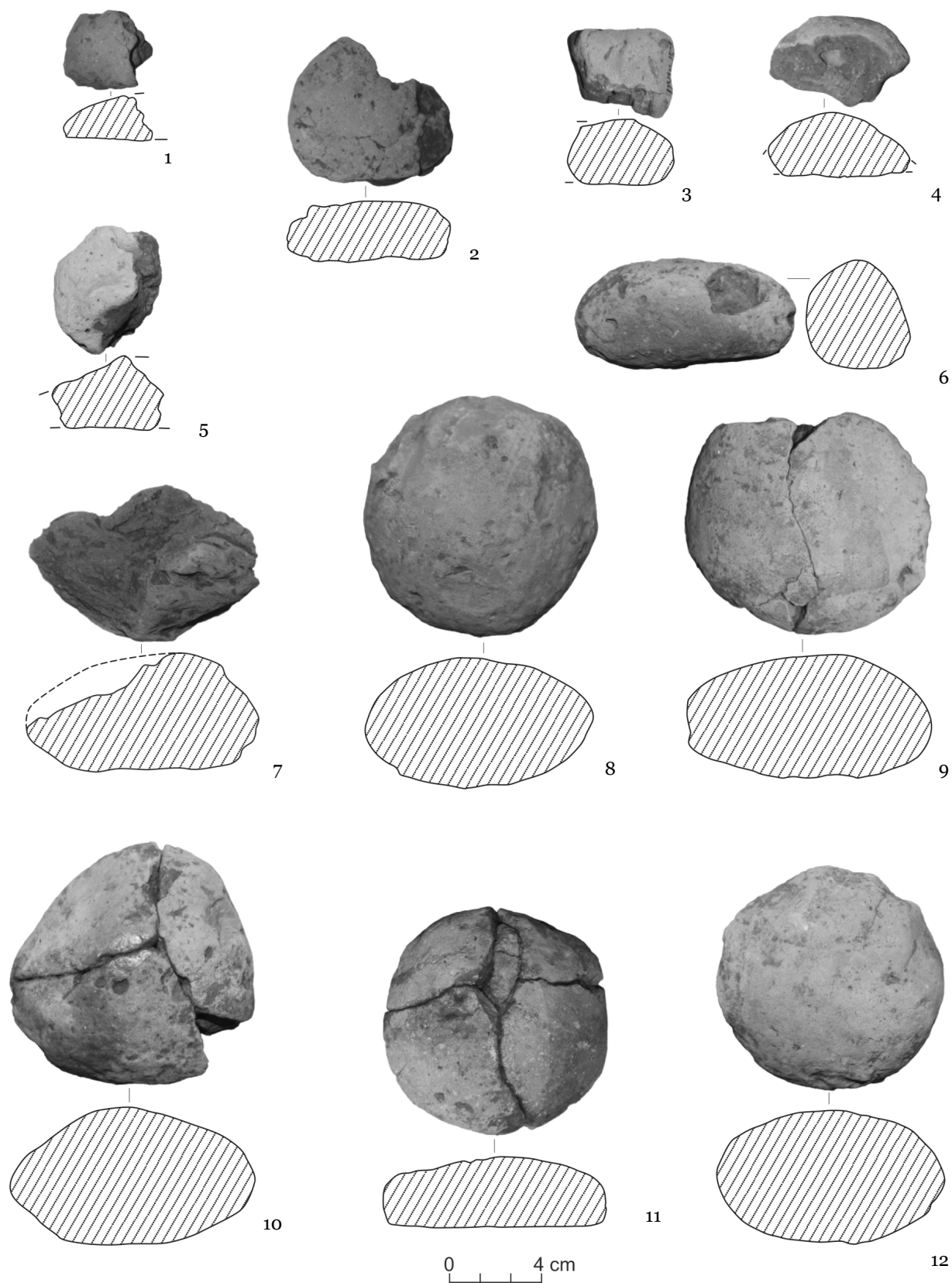

Fig. 6. Așezarea de la Ulmu. „Pâinișoare” de lut din complexul nr. 9.

pândirii acestui tip de artefacte. „Pâinișoarele” le observăm atât în vestul Pontului, în mediul culturii getice (Sîrbu 1993, 129-175), cât și în silvostepa nord pontică (Воропаева 2005, 6-13; Воропаева 2007, 17-23; Белая 2010, 62; Белая 2011) cu extinderi până spre bazinul Donului (Шрамко 1962, рис. 77/6, 12; Шрамко 2016, 210-211, fig. 7/10-11; 9/1, 2). Nu mai puțin răspândite au fost „pâinișoarele” în primele secole ale erei creștine, în cadrul culturii Sântana de Mureș-Černjakhov (Тиханова 1963, 178-191; Винокур 1972, 18), dar și în evul mediu timpuriu. Astfel, „pâinișoarele” sunt atestate în teritorii ce pornesc din estul Europei (Stamati 2000; Stanciu 2012, 253-278) și ajung până în regiunile Uralului (Журавлева, Пастушенко 2015, 12; Сташенков 2003, 90, рис. 7/3-4).

Cu toate că aceste obiecte sunt foarte răspândite (atât în spațiu, cât și în timp), ele nu s-au bucurat de studii speciale decât în cazuri rare. Astfel, de amintit aici un excelent studiu al colegului Iu. Stamati dedicat respectivei categorii de artefacte cu referire la perioada evului mediu timpuriu în spațiul vest-pontic (Stamati 2000, 361-394)². Un al doilea studiu a fost elaborat de către cercetătorul clujean I. Stanciu privind același segment cronologic (Stanciu 2012, 253-278). Un al treilea se referă la un fenomen similar ce caracterizează regiunile de pe cursul mijlociu al râului Volga în perioada mileniului I a. Chr. (Журавлева, Пастушенко 2015, 123), iar un patrulea, care este unul foarte bine documentat (chiar dacă abordează tangențial problema) este dedicat fenomenelor din perioada târzie a epocii Bronzului (Sîrbu 2015, 91-122). Foarte pertinente sunt analizele primilor doi autori, în special la capitolele ce țin de aspectul utilitar-funcțional, reprezentând adevărate mostre de abordare metodologică și de soluționare a problemei.

Revenind la segmentul cronologic al perioadei târzii din epoca Bronzului și la piesele de la Ulmu, trebuie să constatăm că, dincolo de faptul unei răspândiri frecvente și pe spații suficient de largi, atât izolat cât și în cadrul unor complexe închise, câte una sau în aglomerații, analogii perfecte pentru complexul nr. 9 de la Ulmu, până la acest moment, nu am găsit. Totodată, piesele propriuzise, locul descoperirii lor și modul de amplasare în complex, ne permit stabilirea unor situații mai mult sau mai puțin asemănătoare. Spre exemplu,

în „cenușarul” nr. 4 de la Costești, în una dintre gropile locuinței nr.56, alături de vatra de lut, a fost descoperită o concentrație de piese din lut de formă sferică (atât exemplare întregi, cât și fragmente ale acestora, Дергачев 1976, 41). În așezarea de la Căușeni au fost găsite piese din lut de formă semisferică prevăzute cu adâncitură mediană. Interesant este faptul că ele au fost așezate în trei grupe, care se încadrau schematic într-un triunghi, iar alte două exemplare au fost descoperite izolat (Левинский 1986, 20-21). În așezarea de la Mologa, a fost descoperită o groapa deosebită, unde erau concentrate 16 piese din lut de formă diferită și prevăzute cu adâncitură mediană (Агульников, Малюкевич 2010, 156, рис. 4/1-4, 6-11). În procesul de cercetare a „cenușarului” nr. 3 de la Mahala, în cadrul locuinței nr. 3 a fost descoperită o groapă care conținea câteva exemplare de piese sferice de lut, și o vatră din lut bătătorit, în a cărei interior se afla o concentrație de astfel de piese (Смирнова 1972, 17). Analogii sunt cunoscute în cadrul mai multor culturi din perioada târzie a epocii bronzului: Cavadinești (Dragomir 1959, 456-457, fig. 3/5, 6); Coslogeni (Neagu, Норсеа 2007, 472-473); Novoselica (Тоцев, Черняков 1986, рис. 4/10-15), Čkalovka (Шарафутдінова 1964, 156-157, рис. 6/12-14).

Majoritatea cercetătorilor care s-au dedicat problemei „pâinișoarelor” de lut, au întrezărit în ele elemente cu semnificație cultică. În dependență de locul descoperirii, contextul, modul și specificul depunerii, „pâinișoarele” de lut au fost catalogate fie drept descoperiri rituale (Шарафутдінова 1964, 166; Березанская 1982, 180; Агульников, Левинский 1990, 79), fie descoperiri cu caracter votiv (Тоцев, Черняков 1986, 135). Astfel, pornind de la faptul că în pasta multor „pâinișoare” de lut s-au observat resturi sau urme de cereale precum orzul, secara sau grâul, unii autori le-au calificat ca fiind simbol al cultului agricol (Агульников, Левинский 1990, 79). Descoperirea frecventă a respectivelor artefacte în locuințe, în preajma vetrelor, i-a determinat pe alți cercetători să admită legătura lor cu cultul focului și al vetrei casei, care este caracteristic pentru multe dintre popoarele de păstori și agricultori (Шарафутдінова 1964, 166). Concomitent, a fost expusă și ipoteza unor practici legate de cultul renașterii și al fertilității (Березанская 1982, 180). Respectarea ritualurilor ce țineau de aceste practici religioase se făcea cu scopul asigurării bunăstării locuinței (Березанская 1982, 168).

² Urmat ulterior de un altul (Stamati 2001).

La fel de plauzibilă este ipoteza conform căreia „pânișoarele”, descoperite uneori în asociere cu figurinele zoomorfe, simbolizau pâinea și carnea și reflectau ocupațiile de bază ale comunităților Noua-Sabatinovka-Coslogeni, și anume – creșterea animalelor și agricultura (Sirbu 2012, 97-98). Totodată, pornind de la faptul că aceste artefacte se descoperă în preajma vetrelor, unii specialiști au fost tentați a le considera ca fiind obiecte nelegate de cult, ci folosite, mai curând, în procesul gătirii (Dietrich 2011, 117).

Ce putem spune, la final, despre complexul de la Ulmu? Îl putem considera ca fiind unul cu semnificație cultică, așa cum se crede despre multe structuri cu obiecte similare ale epocii?

Sigur, este foarte tentant să considerăm că aglomerarea unui număr atât de mare de piese într-un singur complex (întregi, fragmentate în vechime sau doar fragmente), nu este întâmplătoare. Chiar dacă în marea majoritate a cazurilor similare gropile rituale erau însoțite de vase întregi sau întregibile și de figurine zoomorfe, s-ar putea ca lipsa lor de la Ulmu să nu fie un impediment pentru a califica complexul ca fiind unul de cult. Acest fapt este posibil, cel puțin, din considerentul admiterii practicării unor altor rituale sau din perspectiva unui alt mod de percepție al sacrului de către comunitățile care au locuit în așezarea de la Ulmu. Respectiv, prin analogie cu multiplele complexe similare ale epocii (dar nu numai), și complexul ce se află în vizorul nostru ar putea reflecta unele practici de cult asemănătoare cu cele presupuse de predecesorii noștri.

Totuși, considerăm că ar fi o abordare prea simplistă și pripită, problema fiind, de fapt, una foarte complexă și deloc ușoară. Respectiv, nu credem că este potrivit să venim în acest moment cu un răspuns tranșant. Ceea ce putem constata și afirma cu certitudine, este că va fi necesară o analiză distinctă și profundă a acestui tip de obiecte, abordând în totalitate artefactele care se referă la epoca târzie a Bronzului, luând la evidență toate contextele existente, sistematizându-le, tipologizându-le și analizându-le prin toate mijloacele posibile care ne stau astăzi la dispoziție, așa cum au făcut-o colegii noștri pentru analiza minuțioasă a artefactelor similare din perioada medievală. Noi, deocamdată, ne vom rezuma la completarea lungului șir de astfel de piese, acceptând provocarea de a reveni la subiect.

Catalogul „pânișoarelor” de lut descoperite în complexul nr. 9:

1. Bilă de lut (fig. 5/4), fragment (FA-11441-7/4). A fost descoperită în complexul nr. 9, aglomerația 1. Este modelată din pastă de lut bine frământată în amestec cu nisip. Are formă quasiovală (cilindrică alungită), prevăzută pe centru cu o adâncitură elipsoidală bine pronunțată, arderea oxidantă și culoare cărămidie.

Dimensiuni: L – 5,3 cm; LA – 3,6 cm; Gr – 2,7 cm.

2. Bilă de lut (fig. 5/2), fragment (FA-11441-9). A fost descoperită în complexul nr. 9, aglomerația 1. Este modelată din pastă de lut bine frământată în amestec cu nisip. Are formă quasiovală, prevăzută pe centru cu o adâncitură circulară bine pronunțată, arderea oxidantă, neomogenă ce oferă piesei culoare cărămidie cu pete cenușii la suprafață și cenușie în secțiune.

Dimensiuni: L – 4,4 cm; LA – 3,4 cm; Gr – 2,9 cm.

3. Bilă de lut (fig. 5/5), fragment (FA-11441-7/2). A fost descoperită în complexul nr. 9, aglomerația 1. Este modelată din pastă de lut bine frământată în amestec cu nisip. Are formă quasiovală, prevăzută pe centru cu o adâncitură elipsoidală bine pronunțată, arderea oxidantă, neomogenă ce oferă piesei culoare cărămidie cu pete cenușii la suprafață și cenușie în secțiune.

Dimensiuni: L – 6,6 cm; LA – 4,8 cm; Gr – 3,3 cm.

4. Bilă de lut (fig. 5/1), fragment (FA-11441-7/1). A fost descoperită în complexul nr. 9, aglomerația 1. Este modelată din pastă de lut bine frământată în amestec cu nisip. Are formă quasiovală, prevăzută pe centru cu o adâncitură elipsoidală bine pronunțată, ardere oxidantă, neomogenă ce oferă piesei culoare cărămidie cu pete cenușii la suprafață și cenușie în secțiune.

Dimensiuni: L – 4,3 cm; LA – 3,5 cm; Gr – 2,6 cm.

5. Bilă de lut (fig. 5/3), fragment (FA-11441-7/3). A fost descoperită în complexul nr. 9, aglomerația 1. Este modelată din pastă de lut bine frământată în amestec cu nisip. Are formă quasiovală, prevăzută pe centru cu o adâncitură elipsoidală bine pronunțată, arderea oxidantă, neomogenă ce oferă piesei culoare cărămidie cu pete cenușii la suprafață și cenușie în secțiune.

Dimensiuni: L – 4,9 cm; LA – 4,1 cm; Gr – 3,1 cm.

6. „Pânișoară” de lut (fig. 6/8), întreagă (FB-28154-1). A fost descoperită în complexul nr. 9, caroul B3 (V-0,06 m; S-0,9 m), la adâncimea de 0,69 m. Este modelată din pastă de lut, bine frământată cu adaos de nisip. Are formă circulară în plan,

cu secțiunea în partea centrală elipsoidală. Suprafața este sumar netezită, arderea oxidantă, neomogenă, oferind piesei culoare roșcat-maronie la suprafață. Una dintre laturi a păstrat urme slabe de ardere secundară.

Dimensiuni: D – 7,6 cm; Gr – 4,3 cm.

7. „Pâinișoară” de lut (fig. 6/11), întreagă (FB-28154-6). A fost descoperită în complexul nr. 9, caroul B3 (V-0,44 m; S-0,9 m), la adâncimea de 0,74 m. Este modelată din pastă de lut bine frământată cu adaos de nisip. Are formă aproape circulară în plan, cu secțiunea în partea centrală aplatizată, aproape rectangulară. Suprafața este sumar netezită, arderea oxidantă, neomogenă, oferind piesei culoare roșcat-maronie la suprafață. S-au păstrat urme de ardere secundară.

Dimensiuni: D – 7,3 cm; Gr – 2,2 cm.

8. „Pâinișoară” de lut (fig. 6/12), întreagă (FB-28154-7). A fost descoperită în complexul nr. 9, caroul B3 (V-0,06 m; S-0,9 m), la adâncimea de 0,76 m. Este modelată din pastă de lut bine frământată în amestec cu nisip. Are formă circulară în plan, cu secțiunea în partea centrală elipsoidală. Suprafața este sumar netezită, arderea oxidantă, neomogenă, oferind piesei culoare roșcat-maronie la suprafață. S-au păstrat urme slabe de ardere secundară.

Dimensiuni: D – 7,4 cm; Gr – 4,1 cm.

9. „Pâinișoară” de lut/vălătuc (fig. 6/6), întreagă (FB-28154-5). A fost descoperită în complexul nr. 9, aglomerația 2. Este modelată din pastă bine frământată în amestec cu nisip. Are forma unui vâlătuc, cu secțiunea în partea centrală de formă aproximativ circulară. Suprafața este sumar netezită, arderea oxidantă, neomogenă, oferind piesei culoare roșcat-maronie la suprafață și cenușie în secțiune. Una dintre laturi a păstrat urme de ardere secundară.

Dimensiuni: L – 8,2 cm; D – 3,6 cm.

10. „Pâinișoară” de lut (fig. 6/5), fragment (FA-11441-20). A fost descoperită în complexul nr. 9, aglomerația 2. Este modelată din pastă de lut bine frământată în amestec cu nisip. Face parte din categoria celor de formă aproape circulară în plan, cu secțiunea în partea centrală elipsoidală. Suprafața este sumar netezită, arderea oxidantă, neomogenă, oferind piesei culoare roșcat-maronie la suprafață și cenușie în secțiune.

Dimensiuni: L – 5,2 cm, LA – 3,9 cm, Gr – 2,4 cm.

11. „Pâinișoară” de lut (fig. 6/2), fragment (FA-11441-12). A fost descoperită în complexul nr. 9, aglomerația 2. A fost modelată din pastă de lut bine frământată în amestec cu nisip. Face parte din categoria celor de formă aproape circulară în plan, aplatizată, având secțiunea în partea centrală aproape rectangulară. Suprafața este sumar netezită, arderea era oxidantă, neomogenă, oferind piesei culoare roșcat-maronie la suprafață și cenușie în secțiune.

Dimensiuni: L – 6,2 cm, LA – 5,2 cm, Gr – 2 cm.

12. „Pâinișoară” de lut (fig. 6/1), fragment (FA-11441-15/1). A fost descoperită în complexul nr. 9, aglomerația 2. Este modelată din pastă de lut bine frământată în amestec nisip. Face parte din categoria celor de formă aproape circulară în plan, aplatizată, având secțiunea în partea centrală aproape rectangulară. Suprafața este sumar netezită, arderea oxidantă, neomogenă, oferind piesei culoare maronie cu pete cenușii la suprafață și cenușie în secțiune.

Dimensiuni: L – 2,9 cm, LA – 2,7 cm, Gr – 1,3 cm.

13. „Pâinișoară” de lut (fig. 6/3), fragment (FA-11441-15/2). A fost descoperită în complexul nr. 9, aglomerația 2. Este modelată din pastă de lut bine frământată în amestec cu nisip. Face parte din categoria celor de formă aproape circulară în plan, cu secțiunea în partea centrală de formă elipsoidală. Suprafața este sumar netezită, arderea oxidantă, neomogenă, oferind piesei culoare roșcat-maronie la suprafață, și cenușie în secțiune.

Dimensiuni: L – 3,5 cm, LA – 2,9 cm, Gr – 2,2 cm.

14. „Pâinișoară” de lut (fig. 6/4), fragment (FA-11441-15/3). A fost descoperită în complexul nr. 9, aglomerația 2. Este modelată din pastă de lut bine frământată în amestec cu nisip. Face parte din categoria celor de formă aproape circulară în plan, cu secțiunea în partea centrală de formă elipsoidală. Suprafața este sumar netezită, arderea oxidantă, neomogenă, oferind piesei culoare maronie la suprafață, iar în secțiune cenușie.

Dimensiuni: L – 4,7 cm, LA – 2,6 cm, Gr – 1,7 cm.

15. „Pâinișoară” de lut (fig. 6/9), întreagă (FB-28154-8). A fost descoperită în complexul nr. 9, caroul B3 (V-0,17 m; S-0,15 m), la adâncimea de 1,17 m. Este modelată din pastă de lut bine frământată în amestec cu nisip. Are formă aproape circulară în plan, cu secțiunea în partea centrală de formă elipsoidală. Suprafața este sumar netezită, arde-

rea oxidantă, neomogenă, oferind piesei culoare roșcat-maronie la suprafață și cenușie în secțiune. S-au păstrat urme slabe de ardere secundară.

Dimensiuni: D – 8 cm; Gr – 3,6 cm.

16. „Pâinișoară” de lut (fig. 6/10), întreagă (FB-28154-4). A fost descoperită în complexul nr. 9, caroul B3 (V-0,2 m; N-0,51 m), la adâncimea de 1,18 m. Este modelată din pastă de lut bine frământată în amestec cu nisip. Are formă aproape circulară în plan, cu secțiunea în partea centrală elipsoidală. Suprafața este sumar netezită, arderea oxidantă, neomogenă, oferind piesei culoare roșcat-maronie la suprafață. S-au păstrat urme slabe de ardere secundară.

Dimensiuni: D – 8 cm; Gr – 4 cm.

17. „Pâinișoară” de lut (fig. 6/7), fragment (FA-11441-5). A fost descoperită în complexul nr. 9, caroul B3 (V-0,08 m; N-0,88 m), la adâncimea de 1 m. Este modelată din pastă de lut bine frământată în amestec cu nisip. Are formă aproape circulară în plan, cu secțiunea în partea centrală elipsoidală. Suprafața este sumar netezită, arderea oxidantă, neomogenă, oferind piesei culoare roșcat-maronie la suprafață și cenușie în secțiune. S-au păstrat urme slabe de ardere secundară.

Dimensiuni: L – 7,6 cm; Gr – 4 cm.

Bibliografie

- Dietrich 2011:** L. Dietrich, Gânduri asupra dimensiunilor sociale ale vaselor de tip Kantharos din cultura Noua. In: Archaeology: making of and practice. Studies in honor of Mircea Babes at his 70th anniversary (Pitești 2011), 115-122.
- Dragomir 1959:** I.T. Dragomir, Săpăturile arheologice de la Cavadinești (r. Berești, reg. Galați). MCA VI, 1959, 454-467.
- Gerškovič 1999:** Ja.P. Gerškovič, Studien zur spätbronzezeitlichen Sabatinovka-Kultur am unteren Dnepr und an der Westküste des Azov'schen Meeres. Archäologie in Eurasien, Bd. 7 (Rahden/Westf. 1999).
- Kaiser, Sava 2006:** E. Kaiser, E. Sava, Die „Aschehugel” der späten Bronzezeit im Nordpontikum Erste Ergebnisse eines Forschungsprojekts in Nordmoldavien (Mit Beiträgen von Michael Hochmuth und Gerwulf Schneider). Eurasia Antiqua 12, 2006, 137-172.
- Monah 2002:** D. Monah, Découvertes de pains et de restes d'aliments céréaliers en Europe de l'Est et Centrale. Civilisations – Revue internationale d'anthropologie et de sciences humaines, 2002, 67-76.
- Neagu, Nopcea 2007:** M. Neagu, C. Nopcea, Cercetările arheologice preventive de la Chirnogeni, jud. Constanța (2001). Pontica 40, 2007, 471-485.
- Rența 2008:** E. Rența, Prima epocă a fierului pe cursul râului Ialomița (Târgoviște 2008).
- Romanovskaja 1987:** M. Romanovskaja, Așezarea de la Ulmi. Săpăturile din anul 1960. ArhMold XI, 1987, 207-226.
- Sava 2005:** E. Sava, Die spätbronzezeitlichen Aschehügel („Zol'niki”) – ein Erklärungsmodell und einige historisch-wirtschaftliche Aspekte. Prähistorische Zeitschrift 80/1, 2005, 65-109.
- Sîrbu 1993:** V. Sîrbu, Credințe și practici magico-vrăjitoarești la traco-geto-daci. Banatica 12, 1993, 129-175.
- Sîrbu 2012:** M. Sîrbu, Piese din lut descoperite în așezările culturilor Noua-Sabatinovka din spațiul carpato-nistrean. Tyragetia s.n. VI/1, 2012, 91-111.
- Sîrbu 2015:** M. Sîrbu, Viața spirituală a comunităților Noua-Sabatinovka-Coslogeni prin prisma elementelor non-funerare descoperite în așezări. Tyragetia s.n. IX/1, 2015, 91-122.
- Stamati 2000:** I. Stamati, „Pâinișoarele” din lut (un exemplu de dialog între arheologie și etnologie). Acta Musei Porolissensis XXIII/1, 2000, 361-394.
- Stamati 2001:** I. Stamati, Les petit pains en glaise – discussion sur la mentalité de habitants de l'établissement de Lazuri datant du Haut Moyen Ages. Transilvania Review 10/2, 2001, 83-97.
- Stanciu 2012:** I. Stanciu, About the use of the so-called clay “breadcakes” in the Milieu of the early slav settlements (6th-7th centuries). Ephemeris Napocensis XXII, 2012, 253-278.
- Tentiuc 1993:** I. Tentiuc. Repertoriul monumentelor arheologice din Republica Moldova. Raionul Ialoveni (Chișinău 1993).
- Агульников 1984:** С. Агульников, Отчет о раскопках на поселении Самурза I в 1982 г. (Кишинев 1984). Ahiva MNIM, nr. inv. 190.
- Агульников 2006:** С.М. Агульников, Поселения эпохи поздней бронзы в Буджакской степи. Revista Arheologică s.n. II/1-2, 2006, 217-262.
- Агульников, Левинский 1990:** С.М. Агульников, А.Н. Левинский, Исследования на поселении у г. Кэушень. АИМ в 1985 году (Кишинев 1990), 73-89.

- Агульников, Малюкевич 2010:** С. Агульников, А. Малюкевич, Ритуальный комплекс периода поздней бронзы с поселения Молога II в нижнем Поднестровье. *Revista Arheologică s.n.* VI/1, 2010, 151-163.
- Белая 2010:** Н.Н. Белая, Закономерности территориального распределения мелкой глиняной пластики скифского времени. *Вестник ВГУ. Серия: История. Политология. Социология* 2, 2010, 60-65.
- Белая 2011:** Н.Н. Белая, Глиняная пластика скифского времени Днепро-Донской лесостепи, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук (Москва 2011), www.archaeolog.ru/media/avtoreferaty/belaya.doc.
- Березанская 1982:** С.С. Березанская, Северная Украина в эпоху бронзы (Киев 1982).
- Винокур 1966:** І.С. Винокур, Археологічні дослідження на трипільському поселенні біля с. Магала (Чернівці, обл.). *Археологія* 20, 1966, 157-162.
- Винокур 1972:** С. Винокур, История та культура Черняховских племен Днестро-Днепровского междуречья II-V ст. н.е. (Київ 1972).
- Воропаева 2005:** Н.Н. Воропаева, Жертвенники и жертвоприношения оседлого населения скифского времени в лесостепном Подонье. В сб.: Новик: Сборник научных работ аспирантов и студентов исторического факультета Воронежского государственного университета, вып. 10 (Воронеж 2005), 6-13.
- Воропаева 2007:** Н.Н. Воропаева, Культовый комплекс в системе хозяйственно-бытовых построек городища Волошино I. В сб.: Актуальні проблеми відчизняної та всесвітної історії, вип. 10 (Харків 2007), 17-23.
- Дергачёв 1969:** В.А. Дергачёв, Поселение бронзового века у с. Слободка Ширеуцы. В сб.: Далёкое прошлое Молдавии (Кишинёв 1969), 110-122.
- Дергачев 1976:** В.А. Дергачев, Отчёт об археологических исследованиях Припрутской экспедиции в 1975 году (Кишинев 1976). *Arhiva MNIM*, nr. inv. 101.
- Журавлева, Пастушенко 2015:** Г.Н. Журавлева, И.Ю. Пастушенко, Глиняные диски/«лепешки» Быргындинского IV поселения. В: Вестник Удмуртского университета. Серия «История и филология» Выпуск № 1, 2015, 117-125, <http://cyberleninka.ru/article/n/glinyanye-diski-lepeshki-byrgyndinskogo-iv-poseleniya>.
- Каравайко 2012:** Д.В. Каравайко, Памятники Юхновской культуры Новгород-Северского Полесья (Киев 2012).
- Колев 1999:** Ю.И. Колев, Комплексы позднего бронзового века поселения Григорьевка I в Самарской области, Вопросы археологии Поволжья, вып. 1 (Самара 1999), 151-166.
- Корочкова 2009:** О.Н. Корочкова, Пахомовская культура эпохи поздней бронзы. *Археология, этнография и антропология Евразии* 3 (39), 2009, 75-84.
- Левинский 1986:** А.Н. Левинский, Отчёт о полевых работах черняховского отряда Каушанской новостроечной археологической экспедиции по исследованию многослойного поселения Кэушень-племсовхоз у пгт. Каушаны, Каушанского р-на в 1985 г. (Кишинев 1986). *Arhiva MNIM*, nr. inv. 229.
- Романовская 1964:** М. Романовская, Находки эпохи поздней бронзы на поселении Ульма. *Археологические открытия* 3-4, 1964, 288-291.
- Смирнова 1972:** Г.И. Смирнова Новые исследования поселения Магала. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа* 14, 1972, 12-31.
- Сташенков 2003:** Д.А. Сташенков, Находки эпохи раннего железного века, Царев курган. Каталог археологической коллекции (Самара 2003).
- Телегін 1961:** Д.Я. Телегін, Питання відносної хронології пам'яток пізньої бронзи Нижнього Подніпров'я. *Археологія* 12, 1961, 3-15.
- Тиханова 1963:** М.А. Тиханова, Раскопки на поселении III-IV вв. у.с. Лепесовка в 1957-1959 гг. *СА* 2, 1963, 178-191.
- Тощев, Черняков 1986:** Г.Н. Тощев, И.Т. Черняков, Культовые зольники Сабатиновской культуры. В сб.: Исследования по археологии Северо-Западного Причерноморья (Киев 1986), 115-138.
- Шарафутдінова 1964:** І.Н. Шарафутдінова, Поселення епохи пізньої бронзи поблизу Кременчука. *Археологія* 17, 1964, 153-169.
- Шарафутдінова 1982:** И.Н. Шарафутдінова, Степное Поднепровье в эпоху поздней бронзы (Киев 1982).
- Шрамко 1962:** Б.А. Шрамко, Древности Северского Донца (Харьков 1962).
- Шрамко 2016:** Б.А. Шрамко, Культовые скульптуры Гелона (1985). В сб.: Бильске городище в научных трудах Б.А. Шрамка (Котельва-Харьків 2016).

Discoveries with cult significance from the Late Bronze Age settlement of Ulmu

Keywords: the Late Bronze Age; clay "breadcakes"; ritual; cult complex.

Abstract: The authors present a complex with several special discoveries, which was identified and investigated in 2005 in the village of Ulmu. The complex is a pit, ellipsoidal in plan, with a doorstep, in which, together with frag-

ments of clay coating, ceramics and osteological remains, 22 clay objects were found: 8 balls and 14 “breadcakes” discovered both in groups and isolated, preserved intact (or could be restored) or fragmented. The pit is similar to the one discovered by M. Romanovskaya in 1960 in the same site, both in shape, dimensions and specific artifacts. She dated the complex the 2nd century BC and the clay “breadcakes” were interpreted as “lamps”. In the context of new discoveries and in the attempt to make a more accurate connection to older discoveries, it was necessary to make chronological and functional clarifications, which made possible to review the interpretation given by M. Romanovskaya for these types of finds.

The first part is a contextual presentation of the artifacts, followed by a presentation of identified analogies (both for the Bronze Age to which the complex is dated and for other chronological segments). The end of the article is a reflection on the utilitarian and functional nature of the relevant artifacts, the text being supplemented by a catalog of this type of finds in which a detailed description of each object is made.

List of illustrations:

Fig. 1. The Ulmu settlement. Geographical location and orthophotomap.

Fig. 2. The Ulmu settlement. Excavation no. V/2005, layers I-IV.

Fig. 3. The Ulmu settlement. I - Excavation no. V/2005, layers V-VI; II - western profile of the complex no.9.

Fig. 4. The Ulmu settlement. Pottery from the complex no.9.

Fig. 5. The Ulmu settlement. Clay balls from the complex no.9.

Fig. 6. The Ulmu settlement. Clay “breadcakes” from the complex no.9.

Открытие комплекса с культовыми находками эпохи поздней бронзы у села Улму

Ключевые слова: поздний бронзовый век; глиняные «хлебцы»; ритуал; культовый комплекс.

Резюме: Авторы представляют вниманию комплекс с интересными артефактами, который был выявлен и исследован в 2005 году в поселке Улму. Это эллипсоидальная в плане яма с порогом, в которой вместе с фрагментами глиняной обмазки, керамики и остеологическими останками было обнаружено 22 предмета из глины: 8 шаровидных и 14 хлебцеобразных глиняных артефакта (целых или сохранившихся фрагментарно), найденных как в виде агломерации, так и изолированно. С точки зрения формы, размеров и археологического материала яма похожа на ту, которая была открыта М. Романовской в 1960 году на том же памятнике. Отметим, что автор датировал комплекс II веком до н.э., а глиняные «хлебцы» интерпретировались как «светильники».

В контексте новых открытий, а также в связи с более точной корреляцией этих предметов с аналогичными, возникла необходимость пересмотреть интерпретацию этих типов находок, данную М. Романовской, как с хронологической, так и с функциональной точек зрения. В связи с этим первоначально дается контекстуальное соотношение находок, за которым следует презентация идентифицированных аналогий (как для бронзового века, к которому относится комплекс, так и для других хронологических сегментов с аналогичными открытиями). Наконец, предпринимается попытка размышления на тему утилитарно-функционального характера соответствующих артефактов. Текст сопровождается каталогом этого типа находок с подробным описанием каждого предмета в отдельности.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Поселение Улму. Географическое расположение и ортофотоплан.

Рис. 2. Поселение Улму. Раскоп №V/2005, слои I-IV.

Рис. 3. Поселение Улму. I - Раскоп №V/2005, слои V-VI; II - западный профиль комплекса №9.

Рис. 4. Поселение Улму. Керамика из комплекса №9.

Рис. 5. Поселение Улму. Глиняные шарики из комплекса №9.

Рис. 6. Поселение Улму. Глиняные «хлебцы» из комплекса №9.

26.06.2017

Dr. Octavian Munteanu, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, str. Ion Creangă, 1, MD-2069 Chișinău, Republica Moldova, e-mail: ocmunteanu@gmail.com

Livia Sirbu, Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM, bd. Ștefan cel Mare, 1, MD-2001, Chișinău, Republica Moldova, e-mail: livermur@yahoo.com

Ghenadie Sirbu, Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM, bd. Ștefan cel Mare, 1, MD- 2001, Chișinău, Republica Moldova, e-mail: ghenadi_ipc@yahoo.com